

विद्युत ऐन, २०४९ को आलोकमा प्रस्तावित विद्युत विधेयकको उत्पादन अनुमतिपत्रको व्यवस्था

बद्री कुइकेल, सि.डि.इ

अनुमतिपत्र महाशाखा

१. परिचय

सन् १९७० को दशक पश्चात विश्वभर आएको आर्थिक उदारीकरण र निजीकरणको प्रभावबाट नेपालले अवलम्बन गरेको आर्थिक सुधारले निजी क्षेत्रलाई विभिन्न आर्थिक एवं औद्योगिक क्षेत्रमा प्रवेश प्रदान गरेको थियो । सन् १९९० को दशक सम्ममा विद्युत क्षेत्रमा पूर्णतः राज्यको लगानी र नियन्त्रण रहेकोमा सोही दशकमा नेपालले गरेको आर्थिक सुधार अन्तर्गत विद्युत क्षेत्रमा निजी लगानी भित्र्याई विद्युतको सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रसारण र वितरणलाई नियमित गरी विद्युत क्षेत्रको द्रुततर विकास गर्न विद्युत ऐन, २०४९ लागू भएको थियो । विद्युत ऐन, २०४९ को करिब ३१ वर्षको कार्यान्वयन पश्चात विशेषतः संघीय इकाइहरू बीच विद्युत आयोजनाको विकास तथा संचालन गर्ने अधिकार, दायित्व तथा जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्न, प्रतिस्पर्धाको आधारमा विद्युत उत्पादन आयोजनाको विकास र संचालन गर्ने कानूनी व्यवस्था र संरचना तयार गर्न, विद्युतको उत्पादन, प्रसारण तथा वितरणका अलावा विद्युतको व्यापार र ग्राहक सेवाको अनुमतिपत्रको व्यवस्था गर्ने लगायतका अन्य उद्देश्यहरू सहित विद्युत विधेयक सम्मानित प्रतिनिधी सभामा दर्ता भएको थियो ।

यस लेखमा प्रमुखतः विद्युत विधेयक, २०८० ले अघि सारेका उत्पादन अनुमतिपत्रका व्यवस्थाहरूलाई विद्युत ऐन, २०४९ को व्यवस्था र उक्त ऐन कार्यान्वयन पश्चात प्राप्त भएका उपलब्धिहरूको आलोकमा चर्चा गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । पहिलो खण्डमा विद्युत ऐन, २०४९ को अनुमतिपत्र सम्बन्धी व्यवस्थाहरूको चर्चा गरिएको छ । दोस्रो खण्डमा विद्युत ऐन, २०४९ को अनुमतिपत्रसँग सम्बन्धित व्यवस्थाले हासिल गरेका उपलब्धि र सृजना गरेका चुनौतीहरूको संक्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ । तेस्रो खण्डमा विद्युत विधेयक, २०८० मा प्रस्तावित अनुमतिपत्रसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरूको चर्चा गर्दै विद्युत ऐन, २०४९ को विद्यमान अनुमतिपत्रको व्यवस्थाको आलोकमा विद्युत विधेयक, २०८० ले प्रस्ताव गरेको अनुमतिपत्रसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरूको विश्लेषण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

२. खण्ड-१: विद्युत ऐन, २०४९ अन्तर्गत अनुमतिपत्रको व्यवस्था

विद्युत ऐन, २०४९ ले विद्युतको सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रसारण र वितरणको कार्यलाई अनुमतिपत्र प्राप्त गरी संचालन गर्नुपर्ने व्यवसायको रूपमा स्थापित गर्दै विद्युत नियमावली, २०५० मार्फत अनुमतिपत्रसँग सम्बन्धित प्रक्रियालाई थप व्यवस्थित गरेको छ । विद्युत ऐन तथा नियमावलीले विद्युत आयोजनाको उत्पादन अनुमतिपत्र प्रदान गर्न दुईवटा पद्धतिको व्यवस्था गरेको छ । पहिलो पद्धति अन्तर्गत कुनै व्यक्ति वा सङ्गठित संस्थाले विद्युत उत्पादनको आयोजना पहिचान गरी अनुमतिपत्र माग गरेमा पहिलो निवेदनलाई प्राथमिकतामा राखि अनुमतिपत्र प्रदान गरिँदै आएको छ । दोस्रो पद्धति अन्तर्गत नेपाल सरकारले कुनै व्यक्ति वा संस्थासँग करार गरी सोही करारमा उल्लेखित शर्तहरूको आधारमा विद्युतको

उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्न अनुमतिपत्र प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । यी दुई पदतिको अलावा विद्युत आयोजनाको अनुमतिपत्र सम्बन्धी निर्देशिकाले व्यवस्था गरे अनुसार विद्युत विकास विभागले प्रतिस्पर्धाबाट प्रवर्द्धकको छनौट गरी जलविद्युत आयोजनाहरूको उत्पादनको अनुमतिपत्र प्रदान गर्दै आएको छ । हालसम्म जारी भएका उत्पादन अनुमतिपत्रहरू मध्ये अधिकांश अनुमतिपत्र पहिलो पदति अर्थात “पहिलो निवेदन पहिलो प्राथमिकता”का आधारमा जारी भएका छन् ।

३. खण्ड-२: विद्युत ऐन, २०४९ अन्तर्गत हासिल भएका उपलब्धि र सिर्जित चुनौतीहरू

विद्युत ऐन, २०४९ ले कुनै पनि संगठित संस्था वा व्यक्तिले विद्युतको सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रसारण र वितरण गर्न चाहेमा सो को लागि आवेदन दिई ऐन र नियमावलीको व्यवस्था अनुरूपका कार्यहरू सम्पन्न गरेमा अनुमतिपत्र प्राप्त गर्न सक्ने खुला र उदार पदतिको व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्थाले सुरुवाती दिनमा विभिन्न व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई नेपाल विद्युत प्राधिकरणका आयोजना तथा सब-स्टेशन नजिक पर्ने नदी तथा खोलाहरूमा जलविद्युत आयोजनाहरू पहिचान गर्ने, अनुमतिपत्र लिने र आयोजना निर्माण गरी संचालन गर्ने अवस्थाको सृजना गरायो । साना आयोजनाहरूबाट अनुभव सँगाल्दै प्रवर्द्धकहरूले अन्य नदी बेसिनहरूमा आकर्षक आयोजनाहरूको पहिचान गरी अनुमतिपत्र लिने र आयोजना निर्माण गरी संचालन गर्ने हालको अवस्थामा पुर्याएको छ । विद्युत ऐन, २०४९ हालसम्म कार्यान्वयनमा रहँदा करिब ३५०० मे.वा. जडित क्षमताको विद्युत आयोजनाहरू निर्माण भएको र सोही अनुरूपको प्रसारण र वितरण प्रणाली निर्माण भई संचालनमा रहेको छ ।

विद्युत ऐन, २०४९ ले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने प्रक्रियामा व्यक्ति तथा संगठित संस्थाहरूको सहज पहुँच स्थापित गराउँदा धेरै प्रवर्द्धकहरूबाट एकै पटक धेरै विद्युत उत्पादनका आयोजनाहरू अध्ययन भई तयारीको चरण पूरा गरी एकै साथ उक्त आयोजनाहरू निर्माणमा जान सफल भएका छन् । अनुमतिपत्रको खुला, सहज र सरल व्यवस्थाले विभिन्न व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति र संस्थाहरूलाई सहज पहुँच स्थापना गराउँदै आयोजनाको लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत जुटाउन समेत महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । धेरै प्रवर्द्धकलाई कम समयमा ठुलो संख्यामा आयोजना पहिचान गरी विकास गर्ने प्रक्रियामा एकै साथ लैजान र साना आयोजनाहरूबाट आफ्नो क्षमता वृद्धि गर्दै मध्यम देखि ठुला जडित क्षमताका RoR तथा PRoR आयोजनाहरू नेपाली प्रवर्द्धक आफैले निर्माण गर्न सक्ने अवस्थामा पुर्याउन विद्युत ऐन, २०४९ ले व्यवस्था गरेको “पहिलो निवेदन पहिलो प्राथमिकताको” ठोस योगदान रहेको छ ।

यद्यपी, खुला र सहज तरिकाबाट अनुमतिपत्र प्रदान गरेको विद्यमान व्यवस्थाले केही जटिल परिस्थितिको निर्माण पनि गरेको छ । पहिलो, यस पदति अन्तर्गत अनुमतिपत्र जारी हुँदा एकीकृत गुरुयोजनाको मर्म अनुरूप योजनाबद्ध तवरबाट विद्युत उत्पादनका आयोजनाहरू निर्माण गर्न सकिएको छैन । दोस्रो, देशका विभिन्न स्थानमा एकै समय आयोजना पहिचान भई अनुमतिपत्र जारी भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा प्रसारण प्रणाली समेत सोही हिसाबले सुनिश्चित गर्न चुनौती बढेको छ । तेस्रो, हालसम्म करिब ३०,००० मे.वा. भन्दा बढी जडित क्षमताका विद्युत उत्पादनको आयोजनाहरूको उत्पादन अनुमतिपत्र जारी भई अध्ययन, निर्माण र संचालनको विभिन्न चरणमा रहेका छन् । जारी भएका अनुमतिपत्रको तुलनामा विद्युतको आन्तरिक माग ज्यादै न्यून रहेको र क्षेत्रीय विद्युत बजारको पहुँच क्रमशः उपलब्ध भैरहेको विद्यमान अवस्थामा

उक्त आयोजनाहरूमा आर्थिक जोखिम उत्पन्न हुन सक्ने अवस्था छ । चौथो, सहज तरिकामा अनुमतिपत्र प्राप्त गर्न सकिने पद्धतिले गर्दा केही सीमित व्यक्तिहरूको स्वामित्वमा धेरै अनुमतिपत्र रहने र आयोजना निर्माण तर्फ लैजाने भन्दा अनुमतिपत्रको खरिद बिक्री गर्ने कार्य समेत बढ्दै गएको छ । यस अर्थमा विद्युत ऐन, २०४९ को अनुमतिपत्रको व्यवस्थाले प्राप्त गरेको उपलब्धि निजी क्षेत्रको सहभागिताको आलोकमा उत्साहजनक रहेको तर विद्युत बजारको अवस्था हेर्दा आर्थिक पक्ष जोखिममुक्त भैसकेको छैन ।

४. खण्ड-३: विद्युत विधेयक, २०८०

विद्युत विधेयक, २०८० ले विद्युत आयोजनाको उत्पादनको अनुमतिपत्र प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट जारी गर्ने व्यवस्था प्रस्ताव गरेको छ । विद्युत आयोजनाबाट प्राप्त हुने लाभ, सोको लागत र त्यसमा अन्तर्निहित जोखिमको विश्लेषण गरी प्रतिस्पर्धाको आधारमा विद्युत आयोजनाको विकास तथा संचालन गर्ने उद्देश्य यस विधेयकले राखेको छ । उक्त विधेयकले प्रतिस्पर्धाको आधारमा विद्युत आयोजनाको विकास गर्दा आयोजनाको लागत घट्न सहयोग पुग्ने समेत दाबी गरेको छ । यसका अतिरिक्त अनुमतिपत्र पाएका विद्युत उत्पादनका आयोजनाहरूको विद्युत वितरण गर्ने संस्थाले अनिवार्य विद्युत खरिद दरमा प्रतिस्पर्धा गराई विद्युत खरिद गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

प्रतिस्पर्धा मार्फत विद्युत उत्पादनको आयोजना विकास गर्ने व्यवस्था प्रस्ताव गरिरहँदा विद्यमान विद्युत ऐन मार्फत अनुमतिपत्र जारी भैसकेका विद्युत उत्पादनका आयोजनाहरूको संख्या, तिनको अवस्थिति र भविष्यमा बाँकी रहने आकर्षक विद्युत आयोजनाहरूको उपलब्धता तर्फ समेत विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालमा रहेका सबै ठूला तथा मध्यम बहाव भएका नदी र खोलाहरूमा आयोजना पहिचान भएर हालको अवस्थामा लगभग आकर्षक सबै जलविद्युत आयोजनाहरूको अनुमतिपत्र जारी भैसकेको छ । हालसम्म जारी भएका आयोजनाहरूको अनुमतिपत्र रद्द वा खारेज हुने अवस्थामा बाहेक प्रतिस्पर्धाको निमित्त उपयुक्त हुने आयोजनाहरू भविष्यमा तीनै तहका सरकारले पहिचान गर्न सक्ने अवस्था अब लगभग बाँकी छैन । स-साना खोल्सीहरूमा आयोजना पहिचान गरी उक्त आयोजनाहरूको प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट अनुमतिपत्र जारी गर्दा यस विधेयकले लिएको लागत घट्ने उद्देश्य प्राप्त हुने सम्भावना न्यून रहेको छ ।

माथि उल्लिखित विषयका अलावा हाल जारी भएका आयोजनाहरूको अनुमतिपत्र विविध कारणले रद्द वा खारेज भएर प्रतिस्पर्धामा जाँदा समेत केही चुनौती छन् । प्रतिस्पर्धा गर्नुपूर्व आयोजनाको पहिचान, अध्ययन तथा तयारीका कार्यहरू सम्पन्न गर्न सके मात्रै प्रतिस्पर्धा मार्फत आयोजनाको लागत घट्ने उद्देश्य प्राप्त हुन सक्दछ । पहिचान र अध्ययनका कार्य सम्पन्न गर्न सकेतापनि विद्युत आयोजनाहरू जस्ता ठूला र जटिल प्रकृतिका आयोजनाहरूमा सरकारी संयन्त्रको क्षमता, निर्णय प्रक्रियाको मूल्यांकन गर्ने हो भने आयोजनाको तयारीको कार्य पूरा गर्न ठूलो चुनौती रहेको छ । यसका साथै आयोजनाको पहिचान, अध्ययन र तयारीको निमित्त ठूलो मात्रामा आर्थिक स्रोतको आवश्यकता रहन्छ । विद्युतको प्रसारण र वितरणका परियोजनामा लगानी गर्न आर्थिक स्रोतको दबाव रहेको परिस्थितिमा उत्पादनका आयोजनामा सरकारको लगानी सुनिश्चित गर्न कठिन समेत रहन्छ । निजी क्षेत्रलाई आयोजना पहिचान गर्न दिँदा एकै साथ ठूलो संख्यामा आयोजनाको पहिचान, अध्ययन र तयारीका चरण पूरा हुने सम्भावना रहन्छ । तर

सरकार आफैले उत्पादनका आयोजनाहरूको पहिचान, अध्ययन र तयारी गरेमा निकै कम आयोजनाहरू मात्रै प्रतिस्पर्धाको लागि तयार हुने अवस्था रहन्छ ।

प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट उत्पादनका आयोजनाहरू विकास गर्दा स्वाभाविक तवरमा प्रतिस्पर्धामा भाग लिने प्रवर्द्धकहरूको विद्युत खरिद बिक्री तथा प्रसारण लाइनको सुनिश्चितता जस्ता विषयहरूमा विशेष अपेक्षा रहन्छ । विद्युतको आन्तरिक माग न्यून भएको अवस्था, क्षेत्रीय विद्युत बजारमा क्रमशः मिल्दै गरेको पहुँच र ने.वि.प्रा.ले करिब १०,००० मे.वा. क्षमताको विद्युत खरिदको सुनिश्चितता गरिसकेको अवस्थामा प्रतिस्पर्धा मार्फत आयोजना विकास गर्दा सरकार तथा सरकारको स्वामित्व भएको ने.वि.प्रा.लाई थप विद्युत खरिद गर्नुपर्ने दबाव बढ्न जान्छ । यी विषयहरू सुनिश्चित गर्न नसकिने अवस्थामा प्रतिस्पर्धा मार्फत आयोजना विकास गर्ने प्रबन्ध गर्नु युक्तिसंगत रहेँदैन । विद्युत विधेयकमा रहेका निःशुल्क शेयर, निःशुल्क विद्युत ऊर्जा, एकमुष्ट बुझाउने कबोल रकम, वार्षिक किस्ताबन्दीमा बुझाउने कबोल रकम जस्ता प्रतिस्पर्धाका आर्थिक आधारले आयोजनाको लागत घटाउनुको सट्टा लागत बढाई विद्युतको महसुल महँगो हुन पुग्दछ ।

विद्यमान विद्युत ऐनको व्यवस्था अन्तर्गत आयोजनाको पहिचान, अध्ययन र तयारीका सम्पूर्ण चरण प्रवर्द्धक आफैले पूरा गरी सम्पूर्ण जोखिम समेत प्रवर्द्धकले नै लिँदै आएका छन् । अनुमतिपत्र प्राप्त गरी उत्पादन अवधि गुजार्दै विद्युत खरिद बिक्री तथा प्रसारण लाईनको समेत जोखिम प्रवर्द्धक स्वयंले नै बहन गरी विद्युत खरिद बिक्रीको निमित्त वर्षौं कुदैँ आएका छन् । यस व्यवस्थाले सरकार र ने.वि.प्रा.को विद्युत खरिद बिक्री तथा प्रसारण लाईनको जोखिम बहन गर्नुपर्ने दबावलाई न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुगेको छ । प्रतिस्पर्धाको मुख्य उद्देश्य प्राविधिक, व्यावसायिक एवं आर्थिक क्षमता भएको प्रवर्द्धक छनौट गर्नु रहेकोमा बिना प्रतिस्पर्धा समेत प्राविधिक हिसाबमा सक्षम प्रवर्द्धकलाई अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । जस्तै, अनुमतिपत्र प्राप्त गर्न आवेदन दिने कम्पनीको शेयरहोल्डरमा कुनै एक वा बढी विद्युत आयोजना सफलतापूर्वक निर्माण सम्पन्न गरी संचालन गरिसकेका व्यक्तिहरू समेत हुनु पर्ने, स्वःपूँजीलाई खाम्ने कम्पनी तथा शेयरहोल्डरको नेटवर्थ प्रस्तुत गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्था गर्न सके बिना प्रतिस्पर्धा समेत अनुभवी र सक्षम प्रवर्द्धक मार्फत आयोजना विकास तथा संचालन गर्न सकिन्छ ।

साथै, अनुमतिपत्र खरिद बिक्री गर्ने उद्देश्यले सीमित व्यक्तिको स्वामित्वमा अनुमतिपत्र नपुगोस भन्ने प्रयोजनको लागि उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र जारी गर्दा प्रवर्द्धक र शेयरहोल्डरको आर्थिक क्षमतालाई सही तवरले जाँच गर्ने र प्रवर्द्धकको आवश्यक पर्ने आर्थिक क्षमता अन्तर्गत हाल रहेको प्रति मे.वा. दश लाखको नेटवर्थ हुनुपर्ने दायरा वृद्धि समेत गर्न सकिन्छ । अनुमतिपत्र प्राप्त गरिसकेर अध्ययन एवं तयारीका कार्यहरू नगर्ने प्रवर्द्धकको अनुमतिपत्र नवीकरण नगरी रद्द गर्ने व्यवस्था कडाईका साथ लागू गर्न सकिन्छ । अनुमतिपत्रको अनुचित खरिद बिक्री रोक्न खरिद बिक्री एवं शेयर संरचना परिवर्तनको विषयलाई उपयुक्त तवरले नियमन समेत गर्न सकिन्छ । तसर्थ, सैद्धान्तिक हिसाबमा प्रतिस्पर्धाका आफ्नै गुण र विशेषता भएतापनि विद्युत ऐन, २०४९ को तीन दशकको कार्यान्वयनबाट हाल सिर्जित परिस्थितिलाई समीक्षा गर्दा उत्पादनका आयोजनालाई (विशेषतः जलविद्युत आयोजनाहरू) प्रतिस्पर्धाबाट विकास गर्नु भन्दा विद्यमान व्यवस्था अनुरूप निजी क्षेत्रले नै सम्पूर्ण जोखिम लिने गरी अनुमतिपत्र प्रदान

गर्ने प्रबन्ध गर्नु उत्तम रहन्छ । साथै, अनुमतिपत्र प्राप्त गर्दैमा विद्युत खरिद बिक्री र प्रसारण लाइन सरकारले सुनिश्चित नगर्ने र विद्युत व्यापारलाई खुला गरी बजारको जोखिम प्रवर्द्धक स्वयंको रहनेछ भन्ने विषय नीतिगत तवरले नै निजी क्षेत्रलाई संचार गर्नु आवश्यक रहन्छ ।

विद्युत विधेयक, २०८० मा अनुमतिपत्रसँग गासिएँको दोस्रो महत्वपूर्ण विषय भनेको विद्युत आयोजनाको विकास तथा संचालन गर्ने अधिकार रहेको छ । यस विधेयकले संवैधानिक व्यवस्था तथा संघीयताको सिद्धान्त अनुसार अधिकार र जिम्मेवारीको बाँडफाँट गर्न विद्युत आयोजनाको विकास तथा संचालन गर्ने अधिकार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा रहने व्यवस्था गरेको छ । नेपालको संविधान, २०७२ ले केन्द्रीयस्तरका विद्युत आयोजना संघको एकल, प्रदेशस्तरका विद्युत आयोजना प्रदेशको एकल, साना जलविद्युत आयोजना स्थानीय तहको एकल र विद्युत सेवालाई तीनै तहको साझा अधिकारको सूचीमा राखेको छ । यसै अधिकार सूचीलाई ध्यानमा राखेर पाँच मे.वा. सम्मको विद्युत आयोजना सम्बन्धित स्थानीय तहले, पाँच देखि पच्चीस मे.वा. सम्म र दुई वा दुई भन्दा बढी स्थानीय तहको सिमानामा पर्ने पाँच मे.वा. सम्म क्षमताको विद्युत आयोजना सम्बन्धित प्रदेश सरकार, २५ मे.वा. भन्दा बढी क्षमताको विद्युत आयोजना र दुई वा बढी प्रदेशको सिमानामा पर्ने विद्युत आयोजना नेपाल सरकारले विकास तथा संचालन गर्ने गरी तीन तहबीच अधिकारको बाँडफाँटको खाका तय भएको छ ।

विद्युत विधेयकले विद्युत आयोजनालाई विद्युतको उत्पादन, प्रसारण, वितरण, व्यापार, ग्राहक सेवा वा विद्युत उत्पादन गर्ने बाँधको संरचना निर्माण, संचालन, पुनर्निर्माण वा विस्तारसँग सम्बन्धित आयोजना भनी परिभाषित गरेको छ । विद्युतको उत्पादन, प्रसारण, वितरण, व्यापार तथा ग्राहक सेवा छुट्टाछुट्टै विशिष्टीकृत व्यवसाय हुन् । विधेयकको दफा (३) ले विद्युत आयोजनाको विकास तथा संचालन गर्ने अधिकारलाई जडित क्षमता र भौगोलिक अवस्थितिको आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँट गरेको छ । दफा (३), (८), (९) र (१६) को व्यवस्थालाई हेर्दा अधिकारको बाँडफाँट विद्युत उत्पादनको आयोजनाको लागि प्रबन्ध गरिएको भान हुन्छ । दफा (३) ले विद्युतको उत्पादन, प्रसारण, वितरण, व्यापार तथा ग्राहक सेवालाई समेत जडित क्षमता र भौगोलिक अवस्थितिको आधारमा बाँडफाँट गरेको हो भने सो बाँडफाँट अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोणमा उचित देखिँदैन । नेपालको जस्तो सानो विद्युत प्रणाली भएको मुलुकको लागि विद्युतको प्रसारण तथा वितरणको विषय प्राकृतिक एकाधिकारको सिद्धान्तलाई मध्येनजर गर्दा एउटा तहले केन्द्रीय हिसाबमा योजना गरी विकास र संचालन गर्नुपर्ने विषय रहन्छ । यस सन्दर्भमा विद्युत विधेयकमा विद्युत आयोजनालाई पुनर्परिभाषित गर्न वा सम्बन्धित दफामा विद्युत उत्पादनका आयोजना भनि स्पष्ट किटान हुन आवश्यक देखिन्छ ।

विगत तीन दशकको अनुभवबाट विद्युत आयोजनाहरू निजी क्षेत्रबाटै विकास तथा संचालन गर्दा लागतको हिसाबमा किफायती हुने लगभग प्रमाणित भैसकेको छ । जुनै तहले विद्युत आयोजनाको अनुमतिपत्र जारी गरेतापनि निजी प्रवर्द्धकले नै आयोजनाको निर्माण तथा संचालन गर्दा उत्तम हुने विषय स्थापित भैसकेको छ । यस सन्दर्भमा विद्युत आयोजनाको अनुमतिपत्र जारी गर्ने अधिकार तीनै तहको सरकारमा बाँडफाँट गर्नले संविधानमा उल्लिखित अधिकारको बाँडफाँटको मर्मलाई त सुनिश्चित गर्छ तर सो बाँडफाँटबाट निजी क्षेत्रमा थप अन्याय भन्ने सृजना हुने सम्भावना रहन्छ । सातै प्रदेशको कानूनी प्रबन्धमा एकरूपता,

अनुमतिपत्र जारी गर्ने विषयको प्राविधिक क्षमता र दक्षता, आवश्यक कानूनी प्रबन्धमा लाग्ने समय र विद्युत आयोजनाले प्राप्त गर्ने सुविधा सिफारिशको लागि संघ सरकारकै कार्यालयहरूमा उपस्थित हुनुपर्ने बाध्यताले निजी क्षेत्रलाई सहजीकरण भन्दा पनि थप एक तह बढेको अनुभूति हुने र भैरहेको खर्चमा बढोत्तरी हुने देखिन्छ । संविधानमा अधिकारको बाँडफाँटको मूल अभिप्राय भनेको प्राकृतिक स्रोत साधनबाट उपलब्ध हुने लाभको न्यायिक वितरण हो र यस पक्षलाई आयोजनाबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँटको विषय र अनुमतिपत्रको अवधि पश्चात सम्बन्धित तहमा आयोजना हस्तान्तरण गर्ने विषयद्वारा सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसको निमित्त अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने अधिकारकै बाँडफाँट गर्न आवश्यक देखिंदैन । तीन दशक भन्दा बढी समयको अनुभवबाट खारिएको संस्था रहिरहेको सन्दर्भमा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने विषय सोही संस्थाबाट प्रबन्ध गर्दा विद्युत क्षेत्रले हासिल गरेको गतिशिलता कायम भैरहने र निजी क्षेत्रको आयोजना विकास निर्माण गर्ने प्रक्रिया सहज, सरल र कम खर्चिलो हुन्छ । नेपाल जस्तो सानो राज्यमा एकै तहबाट विद्युत आयोजनाहरूको योजना बनाउने र सोही अनुरूप अनुमतिपत्र जारी गर्ने अभ्यास अपनाउँदा आयोजनाको समग्र विकास तथा संचालनको प्रक्रिया सहज तथा किफायती हुने र आयोजनाबाट प्राप्त हुने लाभको न्यायिक वितरणलाई रोयल्टीको समूचित बाँडफाँट र सम्बन्धित तहमा आयोजना हस्तान्तरण हुने व्यवस्था गरी संघीयताको मर्म सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

५. निष्कर्ष

विद्युत ऐन, २०४९ ले लिएको अनुमतिपत्रको खुला र उदार नीतिको फलस्वरूप नेपालको ऊर्जा क्षेत्र हाल ३५०० मे.वा. क्षमताको भई करिब १०,००० मे.वा. भन्दा बढी क्षमताका आयोजनाहरू उत्पादन अनुमतिपत्र प्राप्त गरी निर्माणको विभिन्न चरणमा छन् । यद्यपी, विद्यमान विद्युत ऐन र नीतिहरूले विद्युत बजारको जोखिम प्रवर्द्धक स्वयंकै हो भन्ने विषय स्पष्टसँग संचार गर्न नसक्दा हालसम्म जारी भएका अनुमतिपत्रले ने.वि.प्रा.लाई विद्युत खरिद गर्नुपर्ने दबाव बढ्दै गएको छ । यसै सेरोफेरोमा वि.स. २०८० मा प्रस्तावित विद्युत विधेयकले प्रतिस्पर्धाको व्यवस्था गरी उत्पादनको अनुमतिपत्र जारी गर्नुपर्ने प्रबन्ध गरेको छ । सैद्धान्तिक हिसाबमा प्रतिस्पर्धा उत्तम प्रक्रिया भएतापनि विद्युत ऐन, २०४९ को तीन दशक लामो कार्यान्वयनले सृजना गरेका विशेष परिस्थितिहरूको आलोकमा विद्युत उत्पादनका आयोजनाहरू प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट विकास गर्नु भन्दा प्रतिस्पर्धा मार्फत सुनिश्चित गर्न खोजिएका विषय जस्तै प्राविधिक, व्यावसायिक र आर्थिक हिसाबमा सक्षम प्रवर्द्धकले अनुमतिपत्र लाने सहज व्यवस्थाको प्रबन्ध गर्नु उपयुक्त रहन्छ । यसका साथै प्रस्तावित विधेयकमा विद्युत आयोजनाको परिभाषालाई थप स्पष्ट पार्न आवश्यक देखिन्छ । अन्त्यमा, तीन दशक भन्दा लामो अनुमतिपत्र जारी गर्दै आएको संघीय तहबाट नै विद्युत आयोजनाको एकीकृत योजना बनाउने तथा अनुमतिपत्र जारी गर्ने प्रबन्ध गरी रोयल्टीको समूचित बाँडफाँट तथा आयोजना हस्तान्तरण मार्फत सम्बन्धित तहलाई लाभको न्यायिक वितरण सुनिश्चित गर्न सके नेपाल जस्तो सानो मुलुकमा विद्युत आयोजनाको विकास, निर्माण तथा संचालन किफायती भई विद्युतको महसुल न्यून हुन जान्छ ।